

ENZALƏ NOVRUZOVA

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: enovruzova_32@mail.ru

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA YAYILAN QIJILARIN TAKSONOMİK TƏRKİBİ

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikası florasına daxil olan qijilərin taksonomik tərkibi qeyd olunmuşdur. Aparılan tədqiqatlar, gedilən ekspedisiyalar zamanı toplanılan materiallar əsasında muxtar respublikada *Pteridofloranın* sistematiik tərkibi tam şəkildə müəyyənləşmiş və məlum olmuşdur ki, ərazidə bir sinif, iki sıra, 6 fəsilə və 12 cinsə aid 17 növə daxil olan qijilər yayılmışdır. Bu da Azərbaycan Respublikasında yayılan ümumi qiji növlərinin (12 fəsilə və 27 cinsdə birləşmiş 56 növ) 30.36%-ni təşkil edir.

Açar sözlər: Naxçıvan Muxtar Respublikası, qijilər, taksonomik tərkib, fəsilə, cins, növ.

Bitkilər aləmində qijilərin sistematiikası əsasən sporofit nəslin əlamətlərinə görə təyin edildiyindən və qametofit nəsil isə demək olar ki, nəzərə alınmadığından, əvvəllər çox mübahisəli olub, dəfələrlə dəyişdirilmişdir.

Ədəbiyyat məlumatlarına əsasən muxtar respublika ərazisində bir sinif, iki sıra və 4 fəsiləyə aid 7 cinsdə 10 növ qijinin təmsil olunduğu qeyd edilmişdir [4, s. 19-20]. Ermənistan florasında [19, s. 23-75] *Ophioglossaceae* R.Br. – İlandili fəsiləsinin *Botrychium* Sw. – Salkımotu cinsinə daxil olan *Botrychium lunaria* (L.) Swartz in Schrad., Jorun – Yarımət salkımotu növünün Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qarçıq dağı ərazisindən aşkar edildiyini qeyd etsələr də, bizim aparılan tədqiqatlar nəticəsində həmin ərazilərə edilən ekspedisiyalar zamanı bu növ aşkar edilməmişdir. Taksonomik siyahıya ədəbiyyat məlumatlarına əsasən daxil edilmişdir. Qara qamçılla – *Asplenium adiantum-nigrum* L. (tərəfimizdən Ordubad rayonunun Tivi kəndi yaxınlığındakı Qazan yurdu ərazisindən [3, s. 12-23], Venera saçlı adiant – *Adiantum capillus-veneris* L. isə həmin rayonunun Kotam-Kilid kəndləri ərazisindən toplanılmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindən Qijilər şöbəsinə - *Polypodiophyta* aid topladığımız hərbari materialların öyrənilməsi və gedilən ekspedisiyalar nəticəsində ərazi üçün əvvəllər qeyd edilməyən yeni bir fəsilə: *Polypodiaceae* Bercht. et J.Presl – Şirinkökkimilər, 4 yeni cins: *Polypodium* L., *Notholaena* R.Br., *Athyrium* Roth., *Hymenocystis* C.A.Mey. (= *Woodsia* R.Br., p.p.) və 5 yeni növ: *Athyrium distentifolium* Tausch ex Opiz, *Polypodium vulgare* L., *Notholaena marantae* (L.) Br., *Polystichum aculeatum* (L.) Roth., *Hymenocystis fragilis* (Trev.) A.Asker. [= *Woodsia fragilis* (Trev.) Moore] aşkar edilmişdir.

Tədqiqatın material və metodları. Tədqiqat obyektini ali sporlu bitkilər olan qijilərdir və material olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının aşağı, orta və yüksək dağlıq zonalarına gedilən çöl tədqiqatları zamanı tərəfimizdən toplanılan qijilər şöbəsinə aid bitki növləri götürülmüşdür. Öyrənilən qijilərin təyinatında A.A.Qrossheymin "Azərbaycan florası" [2, s. 15-45] və "Флора Кавказа" [8, s. 5-43], "Флора Азербайджана" [12, s. 15-45], A.M.Əsgərovun "Папоротники Кавказа" [9, s. 37-147], L.İ.Priplikonun

əsərlərindən, "Жизнь растений" [11, s. 148-254], Xarici ölkə müəlliflərinin təyinedicilərindən A.İ.Şmakovun "Определитель папоротников России" [15, s. 36-72] və Türkiyə [16, s. 31-63] florasından, "Конспект флоры Кавказа" I cildindən [10, s. 160-170], Beynəlxalq botaniki nomenklatura kodeksinə, həmçinin S.K.Çerepanovun [14, s. 238-423], T.H.Talibov və Ə.Ş.İbrahimovun [1, s. 68-72] əsərlərinə uyğun aparılmışdır. Coğrafi elementlərin sistemləşdirilməsi N.N. Porteniyerə [13, s. 26-33] görə aparılmışdır, həmçinin bəzi taksonlar üzrə monoqrafiya və məqalələrdən istifadə edilmişdir.

Nəticələrin müzakirəsi. Aparılan elmi-tədqiqat işləri nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində *Pteridofloranın* sistematiik tərkibi tam şəkildə müəyyənləşmiş və məlum olmuşdur ki, ərazidə bir sinif, iki sıra, 6 fəsilə və 12 cinsə aid 17 növə daxil olan aşağıdakı qijilər yayılmışdır [5, s. 134-137; 6, s. 134-137; 7, s. 102-106; 17, s. 701-707].

Regnum: *Plantae*

Phylum: *Pteridophyta*

Classis: *Pteridopsida* – Qijikimilər

Ordo: *Polypodiales* – Şirinköklər

Subordo: *Polypodiales* – Şirinkök

1. Familia: *Polypodiaceae* Bercht. et J. Presl – Şirinkökkimilər

1. Genus: *Polypodium* L. – Şirinkök

1(1) *Polypodium vulgare* L. – Adi şirinkök

2. Familia: *Pteridaceae* Reichenb. – Pteriskimilər

1. Genus: *Cheilanthes* Sw. – Xeilantes

2(1) *Cheilanthes persica* (Bory) Mett. – İran xeilantesi

3(2) *Cheilanthes peridioides* (Reichard) C.Chr. – Pterisvari xeilantes

2. Genus: *Notholaena* R. Br. – Yalançörtük

4(1) *Notholaena marantae* (L.) Br. – Marant yalançörtüyü

3. Genus: *Adiantum* L. – Adiant

5(1) *Adiantum capillus-veneris* L. – Venera saçlı adiant

3. Familia: *Aspleniaceae* Newm. – Qamçıllcakimilər

1. Genus: *Asplenium* L. – Qamçılla

6(1) *Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm. – Şimal qamçılla

7(2) *Asplenium trichomanes* L. – Tükvəri qamçılla

8(3) *Asplenium adiantum-nigrum* L. – Qara qamçılla

2. Genus: *Ceterach* DC. – Seterax

9(1) *Ceterach officinarum* Willd. – Dərman seteraxtı

4. Familia: *Woodsiaceae* (Athyrioides, lady ferns; incl. *Athyriaceae*, *Cystopteridaceae*) – Vudsiyakimilər

1. Genus: *Hymenocystis* C.A. Mey. (= *Woodsia* R. Br., p.p.) – Heminosisit

10(1) *Hymenocystis fragilis* (Trev.) A. Asker. [= *Woodsia fragilis* (Trev.) Moore] –

Kövrək himenosisit

2. Genus: *Athyrium* Roth – Qalxansız

11(1) *Athyrium distentifolium* Tausch ex Opiz [A. *alpestre* (Hoppe) Clairv.] –

Sərilənyarpaq qalxansız

3. Genus: *Cystopteris* Bernh. – Qovuqluqa

12(1) *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh. – Kövrək qovuqluqa

5. Familia: *Dryopteridaceae* R.-C.Ching (*Aspidaceae* Mett. ex. Frank.) – Ayardöşəyikimilər

1. Genus: *Polystichum* Roth, emend. Schott – Cərgəvər

- 13(1) *Polystichum lonchitis* (L.) Roth – Nizavəri cərgəvər
14(2) *Polystichum aculeatum* (L.) Roth [*P. lobatum* (Huds.) Bast.] –
Tikancıqlı cərgəvər

2. Genus: *Dryopteris* Adans. – Ayıdöşəyi

- 15(1) *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott – Erkək ayıdöşəyi
16(2) *Dryopteris oreades* Fomin – Yüksəkdağlıq ayıdöşəyi
Classis: *Psilotopsida* – Psilotlar
Ordo: *Ophioglossales* – İlandililər

6. Familia: *Ophioglossaceae* R.Br. – İlandilikimilər

1. Genus: *Botrychium* Sw. – Salxımotu

- 17(1) *Botrychium lunaria* (L.) Swartz in Schrad., Jorun – Yarımay salxımotu
Bələliklə, ilk dəfə olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında 6 fəsiləyə aid
12 cinsdə 17 növ qijinin təmsil olunduğu müəyyən edilmişdir ki, bu da Azərbaycan
Respublikasında yayılan ümumi qiji növlərinin (12 fəsilə və 27 cinsdə birləşmiş 56 növ)
30.36%-ni təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. İbrahimov Ə.Ş., Talibov T.H. Naxçıvan MR florasına əlavələr / "Naxçıvan MR-in təbii ehtiyatları, onlardan səmərəli istifadə yolları" Beynəlxalq Simpoziumun materialları. Naxçıvan Dövlət Universiteti: Qeyrət, 2000, s. 68-72.
2. Qrossheym A.A. Azərbaycan florası. I c., Bakı: Azərnaşr, Kənd təsərrüfatı şöbəsi, 1934, 266 s.
3. Talibov T.H. Naxçıvan MR-də flora biotüxətiliyinin əmələgəlməsi və formalaşması // Azərbaycan Respublikası "Təhsil" cəmiyyəti, "Bilgi" dərgisi. Kimya, biologiya, tibb seriyası, 2002, № 1, s. 71-76.
4. Talibov T.H., İbrahimov Ə.Ş. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının taksonomik spektri. Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 364 s.
5. Talibov T.H., Novruzova E.S. Naxçıvan Muxtar Respublikası florası – *Polypodiophyta*. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 108 s.
6. Talibov T.H., Novruzova E.S. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında *Polypodiophyta* – Qijilər şöbəsi bitkiləri və onların tədrisinə dair // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, 2014, c. 10, № 2, s. 134-137.
7. Talibov T.H., Novruzova E.S., Əsgərov A.M. Naxçıvan MR florasında qijilərin yeni taksonları // AMEA-nın Xəbərləri. Biologiya və tibb elmləri seriyası, 2014, c. 69, № 2, s. 102-106.
8. Talibov T.H., Novruzova E.S. Qijilər şöbəsinə daxil olan bitkilərin sistematiq icmalı və tədrisi metodikasi (Naxçıvan Muxtar Respublikasının materialları əsasında): Metodik vəsait. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 108 s.
9. Аскеров А.М. Папоротники Кавказа. Баку: Элм, 2001, 244 с.
10. Гроссгейм А.А. Папоротники // Флора Кавказа. Т. I, изд. 2, Баку: Изд-во Аз.фил. АН СССР, 1939, с. 5-43.
11. Жизнь растений. Т. IV, Москва: Просвещение, 1978, с. 148-254.
12. Конспект флоры Кавказа: В 3-х тт. /Под. ред. Ю.Л.Меницкого, Т.Н.Попова. Т. I, С.-Петербург-Москва, 2003, с. 160-170.
13. Портенниер Н.Н. Система географических элементов флоры Кавказа // Ботанический журнал, Москва, 2000, т. 85, № 9, с. 26-33.
14. Флора Азербайджана. Т. I, Баку: Изд. АН Азерб. ССР, 1950, с. 15-45.

15. Флора Армении. Т. I, Ереван: Изд. АН Арм. ССР, 1954, с. 23-75.
16. Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). С.-Петербург: Мир и семья-95, 1995, 992 с.
17. Davis P.H. Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Edinburgh: University Press, 1965, 567 p.

Энзала Новрузова

ТАКСОНОМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ПАПОРОТНИКОВ, РАСПРОСТРАНЕННЫХ В НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ

В статье представлен таксономический состав папоротников, входящих во флору Нахчыванской Автономной Республики. На основе анализа собранных материалов в ходе проведенных исследований и экспедиций определен полный состав птеридофлоры автономной республики и выявлено, что на территории распространены 17 видов папоротников, относящихся 12 родам, 6 семействам 2 порядков и одного класса. И это составляет 30,36% от общего числа всех видов папоротников, распространенных в Азербайджанской Республике (56 видов из 27 родов и 12 семейств).

Ключевые слова: Нахчыванской Автономной Республики, папоротники, таксономическая спектр, семейство, род, вид.

Enzala Novruzova

THE TAXONOMIC COMPOSITION OF FERNS COMMON IN THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

The paper provides information about taxonomic composition of ferns included in the flora of the Nakhchivan Autonomous Republic. The systematic composition of Pteridoflora have been fully defined based on gathered materials in carried out investigations and expeditions time and there have been found that 1 class, two orders, 6 families and 17 species including in 12 genera of ferns have been spread in the area. This forms 30,36% of total fern species (56 species belonging to the 27 genera of 12 families) spread in the Azerbaijan Republic.

Keywords: Nakhchivan Autonomous Republic, ferns, taxonomic composition, family, genus, species.

(Akademik Tariyel Talibov tərəfindən təqdim edilmişdir)